

AVRUPA TOPLUMLARINDA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK:

Sosyolojik Bir Yaklaşım*

(Multiculturalism in European Societies: A Sociological Approach)

Doç. Dr. Kadir CANATAN**

Özet

Bu makale, Avrupa Sosyal Araştırması'nın verileri temelinde Avrupa toplumlarının ne kadar çokkültürcü bir tutuma sahip olduklarını sosyolojik bir analize tabi tutmaktadır. Çokkültürcülük kavramı, toplumdaki farklı çeşitlilik biçimleri karşısında olumlu bir tutumu ifade etmektedir. Avrupa toplumları, göç ve göçmenlikten kaynaklanan yeni çokkültürlülük olgusu karşısında son yıllarda daha olumsuz bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Makale, bu olumsuz yaklaşımın hangi çeşitlilik biçimlerini kapsadığını ve buna etki eden faktörleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çokkültürlülük, çokkültürcülük, Avrupa, göç, entegrasyon ve çeşitlilik biçimleri (etnik, dinsel, dilsel, kültürel vs.).

Abstract

On the basis of the data of the European Social Survey, this article analyzes in a sociological manner to what extent the European societies have multiculturalistic attitude. Multi-culturalism refers to a positive attitude towards the diversity in the society. The European societies started to show more of a negative attitude towards the new multicultural society which is a consequence of migration and immigrant issues. This article tries to find which types of diversity are rejected and which factors lay on the basis of this negative attitude in the European societies.

Key words: Multicultural society, multi-culturalism, Europe, migration, integration and forms of diversity (ethnic, religious, cultural etc.)

1. Giriş

İlk kez Avrupa'da ortaya çıkan ve amacı; etnik, kültürel ve dilsel farklılıkları bir potada eriterek ortak bir tarih, dil ve kültüre dayalı bir ulus yaratmak olan ulus-devlet projesi, bugün ciddi bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Bazen "çokkültürlülük" bazen de "çokkültürcülük" olarak adlandırılan bu meydan okuma, özü itibarıyla toplumda her türlü tekdüzelik, birlik ve ortaklığı bozan "çeşitlilik" olgusuna vurgu yapmaktadır. Nitelikleri farklı olmakla birlikte Avrupa'da çeşitlilik olgusu en az üç

---

* Bu makale, 2002-03 yılları arasında Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde yapılan "Avrupa Sosyal Araştırması"nın veri tabanına dayanılarak hazırlanmıştır. Kaynak: R Jowell and the Central Co-ordinating Team, European Social Survey 2002/2003: Technical Report, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University (2003) and Norwegian Social Science Data Services (NSD) as the data archive and distributor of the ESS data.

** Balıkesir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü , kadircanatan@yahoo.com

kaynaktan beslenmektedir. İlk kaynak, geçmişte Avrupa'daki toplumların tarihi kadar eski olan ve halen de önemli oranda varlığını devam ettiren yerli azınlıklardır. Çoğunlukla "ulusal azınlıklar" olarak adlandırılan bu grupların yansıttığı kültürel çeşitlilik, daha önce öz-yönetimli ve belli bir toprak parçası üzerinde yoğunlaşmış kültürlerin geniş bir devlet çatısı altına sokulmasından doğmaktadır. Bu kültürler genel olarak kendilerini çoğunluk kültürü yanında ayrı toplumlar olarak korumak istiyorlar ve ayrı toplumlar olarak varlıklarını sürdürmelerini sağlamak üzere çeşitli özerklik ya da özyönetim biçimleri talep ediyorlar (Kymlica, 1998:38). İspanya'da Basklar ve Katalanlar, Birleşik Krallık'ta Kuzey İrlandalılar, Hollanda'da Frizler, İskandinav ülkelerinde Laplar bu tip azınlıkların örneklerini oluştururlar. Eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması ve bu topraklar üzerinde yeni devletlerin kurulmasıyla bu tip azınlıklara yenileri eklenmiştir. Sözelimi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerde Rus azınlıklar, Yugoslavya federasyonundan ayrılan cumhuriyetlerde Sırp azınlıklar, Litvanya'da Polonyalı azınlıklar, Azerbaycan'da Ermeni azınlıklar, Slovakya'da Macar azınlıklar ve Makedonya'da Arnavut azınlıklar bu şekilde ortaya çıkmışlardır.

Ulusal azınlıkların haklarını korumak üzere bir çok anlaşma yapılmış olmasına rağmen bu anlaşmalarda ulusal azınlık kavramı tanımlanmamıştır. Fakat bu konuda yavaş yavaş bir fikir birliğine ulaşılmaktadır. Yerli azınlıklar denince, bir devletin toplam nüfusu içinde bir azınlık oluşturan etnik (halk) grupları kastedilmektedir. Bu gruplar, ortak etnik (tarihsel, dinsel, dilsel ve başka) özellikleri dolayısıyla çoğunluktan ayrılmaktalar ve eskiden beri söz konusu devletlerin toprakları üzerinde yerleşik yaşamaktadırlar. Burada, Avrupa'da yeni bir azınlık grup olarak başka bir konumda yer alan göçmenler ve mülteci gruplardan bahsetmiyoruz. Şu an Avrupa'da sayıları yüz milyonu aşan yüzden fazla yerli ulusal azınlık bulunmaktadır (Couwenberg, 1994:97).

Avrupa'da çokkültürlülüğün ikinci önemli kaynağını göçmenler ya da göçmen kökenli azınlıklar oluşturmaktadır. Bu grupların yansıttığı kültürel çeşitlilik, çoğunlukla bireysel olarak başlayan ve aile birleşimleriyle devam eden uluslararası göçten doğmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bir seri göçün ürünü olan bu "yeni" azınlıklar, farklı Avrupa ülkelerinde değişik biçimlerde tanımlanmaktadırlar. Bunlar için Almanya, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerde "yabancılar", Fransa'da "göçmen işçiler", Hollanda ve İsveç'te "göçmenler", İngiltere'de ise "ırksal azınlıklar" kavramı tercih edilmektedir (Entzinger, 1984:166-67). Ancak zaman içinde bu kavramlar, pekala tartışmaya açılmakta ve yerine yeni kavramlar önerilmektedir. Eski kavramlar kolayca ortadan kalkmadığından yeni kavramlarla birlikte göçmenleri isimlendirmede de bir "çeşitlilik" ortaya çıkmaktadır. Güncel ve politik yaşamda bu çeşitliliğin kullanımında vurgular ayrı bir önem kazanmıştır. Eğer göçmenlerin kökenine vurgu yapmak istiyorsanız o zaman "yabancılar" veya "göçmenler" demekle bir sakınca görülmez, ama bu grupları toplumun bir parçası olarak tanımlamak istiyorsanız, burada bu kavramlar işlevsiz ve hatta sakıncalı bir konuma gelirler. Bu bağlamda "yeni azınlıklar", "etnik ve kültürel gruplar" veya "ülkedaşlar" gibi kavramları kullanmak gerekir. Bu kavramların belirli bir şekilde vurgulanması bazen siyasal bir tutumu da dile getirir. Sözelimi ırkçı ve yabancı düşmanı gruplar, göçmenlerin Avrupa toplumlarına ait bir öge olmadıklarını vurgulamak için özellikle "yabancılar" deyimini her ortamda tekrar ederler.

Resmi istatistiklere göre Avrupa'da en az 21 milyon göçmen yaşamaktadır. Göçmen nüfusun dörtte üçü Almanya (7.343.591), Fransa (3.596.600), İngiltere (2.281.000), İsviçre (1.406.630) ve İtalya (1.116.394) olmak üzere beş Avrupa ülkesinde yoğunlaşmış durumdadır (Wanner, 2002:16). Aile birleşimi ve iltica yoluyla göçün hala devam ettiği düşünülürse bu rakamlar giderek artmaktadır. Üstelik göçmen ailelerde doğan çocuk sayısı da Avrupalı ailelerden daha yüksek seyretmektedir.

Avrupa'da çokkültürlülüğü artıran bir başka göç biçimi daha var ki, bu da Avrupa Birliği çerçevesinde serbest dolaşımın ürünü olan iç göçtür. Doksanlı yıllardan bu yana çoğu Avrupa ülkesine yönelik iç göç giderek artmıştır. Bugünkü koşullar itibarıyla her yıl Avrupa içinden kaynaklanan göç oranı, dışardan gelen göç oranının çok çok üstündedir. Sözelimi 1999 yılında toplam göç içinde iç göç oranları yüzde 33,2 (İngiltere) ile yüzde 97,9 (Slovenya) arasında değişmektedir (Wanner, 2002:8-10). Her halükârda iç göç oranı, Avrupa dışından kaynaklanan göç oranının kat kat üzerinde seyretmektedir.

Avrupa ülkelerindeki çeşitliliği, doğal olarak ulusal azınlıklar ve göçmenlerle sınırlamak doğru değildir. Avrupa, Reformlardan bu yana dini bakımdan büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. Uzun bir süre kendi aralarında kavgalı olan Katolik ve Protestan gruplar, ancak geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren yakınlaşmaya başlamış ve ökümenik bir hareket ortaya çıkmıştır. Yine Yahudilik ve Hıristiyanlık

arasında süregelen tarihsel gerginlik, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan derin acılar sonunda azalmaya ve dostluğa dönüşmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana süren göçlerle birlikte varolan dini çeşitliliğe yeni bir boyut daha eklenmiştir. Bu sayede Avrupa, daha önce kendi içinde mevcut olmadığı için yüz yüze ilişki kuramadığı İslam, Hinduizm, Budizm ve benzer dinlerle yüz yüze ilişkiler kurmaya ve bir arada yaşamaya başlamıştır.

Kaynakları ve nitelikleri ne olursa olsun bugün Avrupa'da çokkültürlü, çok-etnik yapı ve çok-dinli bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bu yapının kavranması ve tanımlanması kadar bu yapı karşısında alınması gereken normatif tutumlar konusunda Avrupa'nın kültür ve siyaset seçkinleri arasında derin fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bu fikir ayrılıklarını anlamak ve çözümlmek için çokkültürlülük yazınında çok iyi bilinen bir analitik ve kavramsal çerçeveye başvurabiliriz. Çokkültürlülük olgusu üzerinde yazıp çizen bir çok aydın ve bilim adamı, çokkültürlülük kavramını hem betimleyici (deskriptif) hem de normatif bir kavram olarak kullanmayı önermektedirler. Sözelimi siyaset kuramcısı Parekh çokkültürlü toplum ve bu olguya yaklaşımlar konusunda şunları söylemektedir: “Çokkültürlü toplum (multicultural society) bünyesinde iki veya daha fazla kültürel topluluğu barındıran bir toplumdur. Çokkültürlü toplum, her biri farklı biçimler göstermekle birlikte kültürel çeşitliliğe iki şekilde tepki verebilir. Ya kültürel çeşitliliği olumlu karşılar, onu anlamak için merkeze koyar ve onun kendi varlığını sürdürmek üzere öne sürdüğü kültürel taleplere saygı duyar, ya da bu toplulukları çoğunluk kültürü içinde eriterek asimile edebilir. Birinci durumda, yönelim ve etik olarak çokkültürcü, ikinci durumda ise mono-kültürcü olursunuz. Her iki durumda da çokkültürlü bir toplumda yaşıyorsunuz, ama bunlardan sadece biri çokkültürcüdür. ‘Çokkültürlü toplum’ terimi bir olgu olarak kültürel çeşitliliğe işaret eder, ‘çokkültürcü’ terimi bu olguya yönelik normatif bir tepkiyi dile getirir” (2000:6).

Beklentilerin tersine sonu “izm” takısıyla biten bir kavram olarak çokkültürcülük (multiculturalism) özellikle İngilizce’de çok genel ve tanımlayıcı bir anlamda kullanılmaktadır. Bu durumda çokkültürcülük, bir tek devlet bağlamında yaşayan farklı kültürlerin ya da kültürel grupların varlığına işaret eder. Başka ülkelerde bu terim, etnik ve kültürel farklılıkları dile getirmek üzere kullanılır. Bu anlamında çokkültürcülük, geçmişten farklı yeni bir durumu tasvir etmektedir. Oysa bir ideoloji ve normatif bir felsefe olarak çokkültürcülük, Kanada, Avustralya ve Amerika gibi ülkelerde kültürel çeşitliliğin olumlu karşılanmasını ve yüceltilmesini ifade etmektedir. Çokkültürcüler, tersi anlamda farklı grupların asimilasyonuna ve toplumun homojenleştirilmesine karşıdır (Vermeulen & Slijper, 2003:5-8). Kavramın farklı kullanımlarını ayırt etmek için Türkçe’de, etnik ve kültürel farklılıkları ifade etmek üzere “çokkültürlülük”, çokkültürlü toplumu ve farklılıkları olumlu ve istenilir gören ideolojik ve normatif tavrı ise “çokkültürcülük” olarak karşılamak mümkündür. İlkinde kavram, sadece “olanı” anlatmak üzere tanımlayıcı, ikincisinde ise “olması gereken”i ifade eden normatif bir anlam içermektedir.

İkinci anlamında çokkültürcülük (multiculturalism) kavramı ilk kez 1971 yılında Kanada Hükümeti tarafından ve bir siyaset biçimini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Burada çokkültürcülük politikasının temelini yurttaşların eşitliği ve kültürel çeşitliliğin kabul edilmesi teşkil etmektedir. Bugün, çokkültürcülüğün merkezi değerleri üç ilkeyle özetlenmektedir (Vermeulen&Slijper, 2003:8-11). Birinci ilke, kültürel çeşitliliğin tanınması’dır. Bu ilke, çokkültürcülüğün yetkin kuramcılarında biri olan Charles Taylor tarafından “The politics of recognition” (Tanınma Politikası) olarak adlandırılmıştır. İkinci önemli ilke, toplumsal eşitliktir. Birinci ilkede ifade edilen kültürel ve etnik anlamda eşit muamele yeterli değildir. Grupların aynı zamanda sosyal ve ekonomik anlamda da eşit bir konuma sahip olmaları da istenmektedir. Bu anlamda eşitlik ve tanınma gibi kavramlar, hukuksal anlamlarının ötesinde toplumsal bir içeriğe de sahiptir. Üçüncü ve son ilke, toplumsal bütünleşme’dir. Karşıt iddiaların aksine çokkültürcüler, toplumda farklı grupların gettolar halinde ayrışmasına taraf değildirlere. Tam tersine onlar eşitlik ve tanınma temelinde grupların hiç bir engelle karşılaşmadan toplumsal bir dayanışma ve birlik oluşturmalarını hedeflemektedirler. Onlara göre toplumda gettolaşmayı ortaya çıkaran sebep, sosyal ve ekonomik eşitsizliktir, bu ortadan kalkınca, gettolaşma da kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Her ne kadar bu temel değerler bakımından çokkültürcüler arasında bir birlik keşfetmek mümkünse de, politik program olarak bugün tektip bir çokkültürcülükten bahsetmek mümkün değildir. Çokkültürcülük politikaları, ülkeden ülkeye değiştiği gibi, teorik anlamda çokkültürcülüğün felsefesini yapan düşünürler ve bilim adamları arasında da önemli fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bunlardan bazı düşünürler, kültürel farklılıklar ve bunların geliştirilmesine ağırlık verirken, diğer bazıları da sosyal ve ekonomik anlamda gruplar arasında eşitliği ve eşit muameleye merkeze koymaktadırlar. Yine kimi ülke

ve kişiler, toplumsal bütünleşmeyi daha öncelikli bir hedef olarak görmektedirler. Özellikle Avrupa’da aydınlar ve siyaset adamları bu son nokta üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu nedenle Avrupa’da farklı içeriklerle doldurulsa da neticede toplumsal bütünleşmeyi hedef alan “entegrasyon” politikaları izlenmektedir. Entegrasyon politikaları perspektifinden çokkültürcülük bir çok açıdan eleştirilmektedir.

Çokkültürlülüğe eleştirel bakan aydınların ve siyasetçilerin görüşleri analiz edildiğinde onların sürekli olarak belirli tez ve argümanları öne çıkardıkları görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Canatan, 2002:331).

1. Çokkültürlü toplum, farklı etnik gruplar arasında kültürel çatışmaları beraberinde getirmektedir. Bu çatışma beklentisinin gerisinde kültürlerin uzlaşması mümkün olmayan çelişkiler taşıdığı fikri yatmaktadır.
2. Kültürel farklılıklar, etnik grupların yerleşik topluma uyumuna ve entegrasyonuna engel olmaktadır. Göçmenler, kendi kültürlerine aşırı bağlılıklarından dolayı, kendilerini toplumdan dışlamaktadır.
3. Batı kültürü, örnek ve üstün bir kültürdür. Diğer kültürler, Batı toplumlarına katkı da bulunmak bir yana, hem yerleşik topluma hem de göçmen gruplara sorunlar çıkarmaktan başka bir işe yaramamaktadır.
4. Entegrasyon sorunu, göçmenlerin tam veya sınırlı oranda asimilasyonu ile çözülebilir. Göçmenlerin ve azınlıkların özellikle kamusal alanda egemen değer ve normlara uymaları zorunludur.

Bu önermelerin birbirini tamamlayıcı tarzda ve rasyonel bir bağlantı içinde kurgulandıkları söylenebilir. İlk önerme, kültürlerin kökten farklı oldukları tezinden hareket ettiği için her türlü uzlaşma ve istikrar arayışını devre dışı bırakmaktadır. Üstelik kültürel farklılıklar göçmen grupların uyumunu da engelleyen bir mekanizma olarak algılanmaktadır. Bu durumda onların üstün ve örnek Batı kültürüne uymalarından başka seçenekleri kalmamaktadır. Netice olarak asimilasyon, tek tabii ve kabul edilmesi gereken bir çözüm biçimi olarak ileri sürülmektedir.

Karşı-çokkültürcülerin önerdikleri toplum tipi, mülti-etnik bir toplumdur. Mülti-etnik toplum, farklı etnik grupların sözde üstün bir kültür içinde eritildikleri ve birlikte yaşadıkları bir toplumdur. Karşı-çokkültürcüler, yabancı kültürlerin ve kültürel farklılıkların yadsındığı homojen/türdeş bir toplumun özlemine çekmektedirler. Mülti-etnik toplum, kültürel bakımdan homojen olmakla birlikte, sosyal ve ekonomik bakımdan eşitlikçidir. Kültürel farklılıklar, bu modelde, eşitlikçi bir toplumsal tasarımı geciktirdiği ya da engellediği için bir sorun olarak algılanmaktadır. Bu nedenle karşı-çokkültürcüler, farklılık yerine eşitliği merkeze koyarak, kültürel farklılıkların silinmesini göçmenlerin ve azınlıkların da hayrına bir çaba olarak görmektedirler.

Tüm karşı koymalara ve itirazlara rağmen çokkültürcülük, geçen yüzyılın ikinci yarısından bu yana güçlü bir entelektüel ve siyasal akım olarak tüm dünyada etkisini göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir. Kavram ve siyaset olarak çokkültürcülüğün Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi geleneksel olarak “göç çeken ülkeler”de ortaya çıkmış olması garipsenecek bir durum değildir. Söz konusu ülkeler göç sebebiyle çok zengin bir etnik, kültürel, dinsel ve dilsel çeşitlilik sergilemektedir. Bu çeşitliliği ortadan kaldıracak hakim bir kültür olmadığı gibi bu yöndeki girişimlerin ülkeyi büyük bir kaosa sürükleyeceği de düşünülmektedir. Bu sebeple söz konusu ülkelerde çeşitlilik bir zenginlik kaynağı olarak görülmekte ve “çeşitliliğin yönetimi” yoluyla, bu çeşitlilikten azami faydanın sağlanması amaçlanmaktadır.

“Çokkültürcülük” kavramı ilk defa, Kanada’da 1971 yılında Trudeau hükümetinin programında merkezi bir kavram olarak kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Quebec meselesi buna vesile olmuştur. Kanada’yı takiben Avustralya ve Birleşik Devletlerde kavram daha sonra devreye girmiştir. İsveç, resmi olarak 1975 yılında kavramı benimsenmiştir. Hollanda’da resmi politikalarda, çokkültürlü toplum kavramı dahil çokkültürcü bakış açısının bazı yönleri 1980’den itibaren oldukça detaylı bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. Diğer Avrupa ülkelerinde de, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana göçmenlerle yüz yüze gelen ve bu göçmenlerin giderek geçici olmadıklarının açıklığa kavuşmasıyla

çokkültürcülük kavramı yetmişli yıllarda kullanıma girmiştir. Başka kavramlarda olduğu gibi bu kavram da her yerde aynı bağlamda ve aynı aktörler tarafından kullanılmamıştır. Sözelimi Almanya’da bu kavram, özellikle kilise çevrelerinde ve sol siyasal söylemde kullanılmaktadır (Vermeulen, 1997:129).

Açıktır ki farklı kesimler ve ülkeler çokkültürcülük kavramını bazen betimleyici bazen de normatif anlamda kullanmaktadır. Betimleyici anlamında çokkültürcülük bir olgu olarak kültürel ve etnik çeşitliliği ifade etmektedir. Bu aşamada çeşitlilik konusunda olumlu ya da olumsuz bir yargı söz konusu değildir. Daha çok bir ülkede değişen demografik yapı ve bu bağlamda farklı grupların varlığına dikkat çekilmektedir. Daha sonraki bir aşamada ise bu çeşitliliğin anlamı üzerinde fikirler beyan edilmektedir. Bir toplumsal olgu olarak çeşitliliği olumlu bir gelişme olarak kabul edenler çokkültürcülük akımı içinde değerlendirmekte, buna karşı çıkanlar ise karşı-çokkültürcü akımın sözcüsü ya da taraftarı olarak karşılanmaktadır. Biz bu makalede çokkültürcülüğü, çeşitlilik karşısında –olumlu anlamda- toplumların bir tutum ve yönelimi olarak ele alacağız ve bu kavram karşısında takındıkları pozisyonlara göre Avrupa toplumlarını bir sınıflandırmaya tabii tutacağız.

Şu halde araştırmamızın temel sorusunu şu şekilde ortaya koyabiliriz: **Avrupa toplumları, giderek daha fazla çeşitliliğe yol açan çokkültürlü toplumsal gelişme karşısında ne tür tepkiler vermekteler ve toplumun ideal kompozisyonu hakkında ne düşünüyorlar?**

Bu çerçevede özellikle çeşitliliğin etnik, kültürel, dinsel ve dilsel boyutları kadar eğitimdeki kurumsallaşmasına yönelik tutumları da ele alacağız. Bu şekilde Avrupa toplumlarının çeşitliliğe ne kadar açık ya da kapalı; başka bir deyimle ne kadar çokkültürcü olup ya da olmadıklarını ortaya çıkarmış olacağız. Burada Avrupa devletlerinin ve hükümetlerinin etnik ve kültürel azınlıklara yönelik politikaları araştırmamızın kapsamı dışında kalmaktadır. Bizi devletlerin ve hükümetlerin değil, toplumların tutumları ve yönelimleri ilgilendirmektedir.

Avrupa toplumlarının çokkültürlülük konusundaki tarihsel deneyimleri kadar bugünkü toplumsal deneyimlerinin de aynı olduğu söylenemez. Toplumlar arasındaki farklılıkları açıklamak için bazı hipotezleri test etmek istiyoruz. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

- 1) Avrupa toplumlarındaki mevcut dini, etnik ve kültürel çeşitlilik onların tutumlarını etkilemektedir. Çeşitliliğin çok olduğu toplumlarda hoşgörü düzeyi daha yüksektir.
- 2) Avrupa toplumlarında en çok benimsenen çeşitlilik, dinsel çeşitliliğdir.
- 3) Konumuz açısından Doğu Avrupa toplumları ile Batı Avrupa toplumları arasında farklılıklar beklenmektedir.
- 4) Dinden bağımsızlaşma anlamında sekülerleşme çeşitliliğe karşı hoşgörüyü teşvik etmektedir.
- 5) Toplumda çatışma beklentisi, göç ve çokkültürlü topluma karşı negatif duyguları harekete geçirmektedir.
- 6) Artan göç ve göçmen nüfus, toplumsal çeşitliliğe karşı seslerin yükselmesine sebep olmaktadır.
- 7) Kültürel tehdit algısı, göç ve çeşitliliğe karşı olumsuz tutumlara sebep olmaktadır.
- 8) Dini mezheplerine göre (Katoliklik, Protestanlık ve Ortodoksluk) toplumlar arasında farklar beklenmektedir.

2. Veri Tabanı ve Araştırma Yöntemi

Araştırmamızda Avrupa toplumlarının çokkültürlülük karşısındaki pozisyonlarını ölçmek üzere Avrupa Sosyal Araştırması'nın (The European Social Survey, the ESS) verilerini kullanacağız. Avrupa Sosyal Araştırması, Avrupa’da değişen kurumlar, tutumlar, inançlar ve davranış kalıplarının haritasını çıkarmak ve bunlar arasındaki etkileşimi açıklamak üzere dizayn edilmiş yeni ve akademik bir araştırmadır. Araştırma, 20'nin üstünde ülkeyi kapsamaktadır. Araştırmanın ilk aşaması 2002-2003 yılında tamamlanmıştır. İkinci aşaması ise 2005 yılında uygulanmıştır. Biz bu makalede ilk aşamada toplanan verileri kullanacağız.

Araştırma projesi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Bilim Vakfı ve araştırmanın yapıldığı her ülkede akademik bir kurumun katılımıyla geliştirilmiş ve yüksek standartlarda metodolojik yöntemler uygulanarak veri toplanmıştır. Araştırma, anket yöntemiyle ve temsili bir örneklem seçilerek yapılmıştır. İki bölümden oluşan anket formunun her bir bölümü 120 soruyu içermektedir. Sorular, medya kullanımı, sosyal ve siyasal güven, siyasal çıkar ve katılım, sosyo-politik yönelimler; etik, sosyal ve politik değerler; toplumsal dışlama; ulusal, etnik ve dini sadakat; refah, sağlık ve güvenlik; demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler olmak üzere oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Araştırmada metodolojik olarak değişkenlerin işlemselleştirilmesinde gereken titizlik gösterilmiş ve optimal kıyaslanabilirlik esas alınmıştır.

Bu makalede bizi söz konusu araştırmanın çeşitlilik konusuyla ilgili bölümü ilgilendirmektedir. Araştırmada, Avrupa toplumlarının etnik, kültürel, dinsel ve dilsel farklılıklar konusunda olması gereken ideal durumunun ne olduğu ve göçmen toplulukların eğitim alanında kurumsallaşmasına ilişkin tutumlarını ortaya çıkaracak sorular sorulmuştur (Bkz. Question D 38, 40-43). Araştırmada deneklere, kendilerini ifade etmek üzere çok önemlilikten az önemliliğe doğru işleyen çeşitli seçenekler sunulmuştur. Bunun yanında görüş bildirmek istemeyen kişilere de üç farklı seçenek tanınmıştır. Böylece olası seçenekler, mümkün olduğunca geniş bir şekilde verilmiştir. Biz, Avrupa Sosyal Araştırması'nın veri tabanı üzerinde analizler yaparken, araştırmamızın amaçları doğrultusunda bazı tasarruflarda bulunduk.

İlk olarak katılımcı ülkelerden biri olan İsrail'i Avrupa ülkesi olmadığı için analiz dışında bıraktık. Araştırmada toplam 21 Avrupa ülkesi bulunmaktadır (Bkz: Ek 1. Ülkeler Listesi). İkinci olarak değişkenleri, araştırmamızın amacı doğrultusunda yeniden kodlandırma yoluna gittik. Bu işlemler yeri geldiğinde ilgili bölümlerde açıklanacaktır.

3. Çokkültürlü Toplumsal Gelişmeye Yönelik Tepkiler

3.1. Etnik Çeşitlilik

Avrupa toplumlarında çokkültürlü toplumsal gelişmenin en somut boyutunu etnik çeşitlilik oluşturmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Sosyal Araştırması'nda katılımcılara, hem ülkelerindeki fiili etnik kompozisyon hakkında, hem de ideal olarak olması gereken etnik çeşitliliğin oranı hakkında kanaat ve fikirleri sorulmuştur. İlk soruda, katılımcıların ülkelerindeki etnik çeşitlilik hakkında bilgileri yoklanırken, ikinci soruda ideal etnik kompozisyonun ne olduğu sorulmuştur. İkinci soru, katılımcıların tutumlarını anlamaya yönelik olduğu için bizim için daha önemli bir yer tutmaktadır. Fakat bu iki soruya verilen cevaplar arasında bir ilgi kurulduğu zaman, fiili etnik kompozisyon hakkındaki bilgi ve kanaatlerin ideal kompozisyon üzerinde de etkili olduğu görülmektedir.

Bir ülkede bulunması gereken ideal etnik kompozisyon hakkında katılımcılara dört temel seçenek sunulmuştur. İlk seçenek, ideal olarak bir toplumda hemen hemen hiç etnik azınlık olmaması doğrultusundadır. Bu seçeneği tercih eden katılımcıları, "etnik bakımdan homojen toplum yanlıları" olarak adlandırabiliriz. İkinci seçenekte katılımcılar, kendi toplumlarında etnik azınlıkların az miktarda olmasını istemektedir. Bu grubu "sınırlı ya da kısmi olarak çok-etnisiteli toplum yanlıları" olarak adlandırmak mümkündür. Üçüncü seçeneği işaretleyenler, ülkede çok miktarda etnik azınlık yaşamasından herhangi bir sakınca görmemektedirler. Dördüncü seçeneği tercih eden katılımcılar ise, toplumda az veya çok miktarda etnik azınlık olmasının herhangi bir şeyi değiştirmeyeceği kanaatini taşımaktadırlar. Bu son iki seçeneği tercih eden katılımcılar, farklı etnik gruplar karşısında açık bir tutum takınmalarından dolayı "çok-etnisiteli toplum yanlıları" olarak adlandırılmıştır. Ortak veya benzer yaklaşımlardan dolayı, aşağıdaki tabloda bu son iki kesim, tek bir grup olarak verilmiştir.

Tablo 1. Ülkelere göre ideal etnik kompozisyon hakkındaki tutumlar

ÜLKELER	ETNİK (AZINLIK) GRUPLARIN TOPLUMDAKİ VARLIĞI AÇISINDAN AŞAĞIDAKİ SEÇENEKLERDEN HANGİSİNİ İDEAL BULUYORSUNUZ?		
	(I) Hemen hemen hiç etnik azınlık grup olmamalı (%)	(II) Biraz etnik azınlık grup olmalı (%)	(III) Çok etnik azınlık grup olmalı/Hiç fark etmez (%)
1. Avusturya	34,1	35,3	30,6
2. Belçika	41,5	31,8	20,4
3. İsviçre	17	46,3	36,7
4. Çek Cumh.	37,6	30,5	31,8
5. Almanya	23,8	49,5	26,7
6. Danimarka	37,4	34,5	28,1
7. İspanya	33,2	27,3	39,5
8. Finlandiya	31,4	30	38,6
9. Fransa	23,3	27,6	49,1
10. İngiltere	25,6	39,7	34,7
11. Yunanistan	44,5	45	10,5
12. Macaristan	69,2	28,8	2
13. İrlanda	34	31,5	34,5
14. İtalya	27,6	22,6	49,7
15. Lüksemburg	25,1	24,9	50
16. Hollanda	31,6	53,8	14,6
17. Norveç	23,2	39,8	37
18. Polonya	32,9	13,6	53,5
19. Portekiz	36,5	24,7	38,8
20. İsveç	20,4	41,7	37,9
21. Slovenya	34,6	28,7	36,6

Avrupa ülkelerinde olması gereken etnik kompozisyona ilişkin tutumların ülkelere göre dağılımı gösteren tabloyu (Tablo 1) iki şekilde okumak mümkündür. İlk olarak tabloda çok-etnisiteli bir topluma açık bir şekilde taraftar olanlar ile bu tip bir topluma tamamen kapalı olanlar arasındaki dengeye baktığımızda İsviçre, Almanya, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Polonya, Portekiz, İsveç ve Slovenya’da çok-etnisiteli toplum yanlılarının güçlü olduğu görülmektedir. Eğer kısmi olarak çok-etnisiteli topluma taraftar olan grupla birlikte değerlendirilirse, çok-etnisiteli toplum yanlılarının hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde çoğunluğu oluşturduğu görülecektir. Bu kurala uymayan tek istisna Macaristan’dır. Bu ülkede homojen bir etnik yapıyı öngörenlerin oranı (%69,2), çok-etnisiteli toplum yanlılarının oranından (%30,8) iki kat daha fazla görünmektedir.

Macaristan’ı böyle istisnai bir konuma iten faktörler arasında herhalde bu ülkedeki monolitik etnik yapı başta gelmektedir. Başka bir deyişle Macaristan, etnik toplum deneyimi en az olan ülkelerden biridir. Katılımcıların ülkelerindeki fiili etnik kompozisyona ilişkin bilgi ve algılamaları ile ideal etnik toplum tasarımları arasında bir ilgi kurduğumuz zaman, ilk düzeydeki bilgi ve algılamaların ikincisiyle güçlü bir bağlantı içinde olduğu görülmektedir. Kendi toplumlarında pek çok etnik grup olduğunu düşünen katılımcılar, ideal olarak daha fazla etnik grubun bulunmasını arzu ederken, kendi toplumlarında hemen hemen hiç bir etnik grubun olmadığını söyleyenler ise, bunun tersine fazla etnik grup olmamasını ideal bir durum olarak değerlendirmektedir. Demek ki bir ülkenin mevcut etnik yapısı ve bunun algılanma biçimi, bireylerin ideal toplum tasarımını da etkilemektedir.

3.2. Kültürel Çeşitlilik

Etnik çeşitlilikle bağlantılı olarak çokkültürlü toplumsal gelişmenin ikinci boyutunu kültürel çeşitlilik oluşturmaktadır. Araştırmada “Bir ülkede hemen hemen herkesin ortak adetleri ve gelenekleri paylaşması iyi bir şeydir” şeklindeki bir önermeye katılımcıların beş farklı tepki vermesi istenmiştir. Biz, bu tepkileri “hemfikirim”, “hemfikir değilim” ve “tarafsızım” (ne hemfikirim ne de değil) şeklinde olmak üzere üç grup halinde yeniden düzenledik. Buna göre aşağıdaki tablo (Tablo 2) ortaya çıktı. Bu önermeye olumlu tepki veren ilk grup, kültürel açıdan toplumun homojen bir yapıya sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Bu önermeye katılmayan ikinci grup ise çokkültürlü bir toplumdan yana fikir beyan etmektedir. Üçüncü grup ise bu konuda tarafsız kalmayı ya da fikir beyan etmemeyi tercih etmektedir.

Tablo 2. Ülkelere göre kültürel yapı hakkındaki tutumların dağılımı

ÜLKELER	BİR ÜLKEDE HEMEN HEMEN HERKESİN ORTAK ADETLERİ VE GELENEKLERİ PAYLAŞMASI (DAHA) İYİ BİR ŞEYDİR!		
	(I) (Kuvvetle) hemfikirim (%)	(II) (Kuvvetle) hemfikir değilim (%)	(III) Ne hemfikirim ne de değilim (%)
1. Avusturya	40,4	33,7	25,9
2. Belçika	54,1	27,5	18,4
3. İsviçre	35,2	42,5	22,3
4. Çek Cumh.	70,5	11,7	17,8
5. Almanya	39,4	31,6	29,0

6. Danimarka	46,3	36,5	17,2
7. İspanya	59,5	17,9	22,6
8. Finlandiya	54,3	27,9	17,8
9. Fransa	54,1	28,4	17,5
10. İngiltere	45,6	36,0	18,4
11. Yunanistan	83,4	6,0	10,6
12. Macaristan	57,3	18,1	24,6
13. İrlanda	43,7	36,7	19,7
14. İtalya	51,0	22,4	26,6
15. Lüksemburg	43,0	37,8	19,1
16. Hollanda	43,5	37,4	19,1
17. Norveç	42,6	33,6	23,8
18. Polonya	70,3	14,3	15,4
19. Portekiz	70,3	12,3	17,4
20. İsveç	36,5	32,9	30,5
21. Slovenya	67,8	13,1	19,1

Tablo 2’de görüldüğü üzere İsviçre hariç tüm Avrupa ülkelerinde toplumun “ortak adet ve geleneklerden oluşan bir kültüre sahip olması” gerektiğini düşünen kesim, kültürel çeşitliliğe açık olan kesime kıyasla çoğunluğu oluşturmaktadır. Özellikle Belçika, Çek Cumhuriyeti, İspanya, Finlanda, Fransa, Yunanistan, Macaristan, Polonya, Portekiz ve Slovenya’da kültürel çeşitliliğe karşı olanların oranı yüzde 50’nin üzerine çıkmaktadır. İsviçre hariç hiç bir ülkede kültürel çeşitliliğe taraftar olanların oranı yüzde 40’ı bulmamaktadır. Ortalama olarak bakıldığında, “çokkültürcüler” toplumun üçte birine (% 26,5) bile ulaşmamaktadır.

Bir önceki tablo ile birlikte düşünüldüğünde, buradan etnik çeşitliliğe taraftar olan ülke ve toplumların otomatik olarak kültürel çeşitliliğe de açık oldukları sonucu çıkarılamaz. Ülkelerinde farklı etnik grupların bulunmasını olumlu karşılayanlar, bununla aynı zamanda farklı kültürlerle açık olduklarını da beyan etmiş olmuyorlar. Bu sebeple kavramsal olarak “çokkültürlü toplum” taraftarlığı ile “çok-etnisiteli toplum” taraftarlığı arasında bir fark gözetmek yerinde bir yaklaşımdır. Bu kavramsallaştırma çerçevesinde elde ettiğimiz ilk sonuç, Avrupa toplumlarının tutumu çokkültürlü toplum yönünde değil, çok-etnisiteli toplum yönündedir.

3.3. Dinsel Çeşitlilik

Kültürel çeşitlilik karşısında takınılan olumsuz tutumun tersine, çokkültürlü toplumsal yaşamın çok önemli bir boyutunu oluşturan dinsel çeşitlilik karşısında Avrupa toplumlarında daha olumlu bir yaklaşım gözlenmektedir. Bir önceki bölümde açıkladığımız yöntemle benzer bir şekilde elde ettiğimiz Tablo 3'de görüldüğü üzere Belçika, İsviçre, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Macaristan, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerde dinsel çeşitliliğe taraftar olanların oranı, karşıt olanların oranını geçmektedir. Avusturya, Almanya ve Danimarka'da ise taraftar olanlarla karşıt olanlar eşit ağırlıkta gözükmektedir.

Dinsel çeşitliliğin en fazla (yüzde 50 ve üzerinde) olumsuz karşılandığı ülkeler olarak Yunanistan, Polonya ve Norveç dikkati çekmektedir. Bu ülkelerde dinsel homojenliğin yüksek olduğu göz önüne alınırsa bu tür bir çeşitliliğin neden istenmeyen bir şey olduğu anlaşılır. Daha önce etnik çeşitlilik konusunda yaptığımız bir açıklama, dinsel çeşitlilik alanında da geçerli gözükmektedir. Şöyle ki: Bir ülkede dinsel homojenlik ne kadar yüksek ise dinsel çeşitliliğe karşı tolerans o derece azalmaktadır. Fakat bu tez, çeşitlilik karşısındaki hoşgörüsüzlüğü tam olarak açıklamamaktadır. Dinsel hoşgörüsüzlüğü etkileyen başka faktörler de olmalıdır. Ya değilse dinsel homojenliğin yüksek olmasına rağmen dinsel çeşitliliğe hoşgörüle bakan ülkelerin durumu izah edilemez.

Tablo 3. Ülkelere göre dinsel çeşitlilik karşısındaki tutumların dağılımı

ÜLKELER	BİR ÜLKEDE DİNSEL ÇEŞİTLİLİĞİN OLMASI (DAHA) İYİ BİR ŞEYDİR!		
	(I) (Kuvvetle) hemfikirim (%)	(II) (Kuvvetle) hemfikir değilim (%)	(III) Ne hemfikirim ne de değilim (%)
1. Avusturya	33,9	35,1	31,0
2. Belçika	48,0	27,7	24,2
3. İsviçre	50,3	24,0	25,8
4. Çek Cumh.	30,5	38,5	30,9
5. Almanya	34,2	39,8	35,0
6. Danimarka	38,4	39,4	22,2
7. İspanya	34,7	24,2	41,1
8. Finlandiya	40,2	29,1	30,8
9. Fransa	66,6	14,9	18,5
10. İngiltere	51,2	20,5	28,3
11. Yunanistan	16,2	61,7	22,1
12. Macaristan	41,8	21,3	36,9
13. İrlanda	57,9	18,0	24,1

14. İtalya	27,0	35,4	37,6
15. Lüksemburg	43,9	31,5	24,6
16. Hollanda	54,7	19,9	25,5
17. Norveç	14,9	55,5	29,6
18. Polonya	21,4	51,9	26,7
19. Portekiz	22,7	47,4	29,9
20. İsveç	35,2	31,9	32,9
21. Slovenya	24,8	41,4	33,8

3.4. Dilsel Çeşitlilik

Etnik çeşitliliğin uzantısında düşünebileceğimiz dilsel çeşitlilik, Tablo 4.'de görüldüğü üzere Avrupa toplumlarının tamamında istenmeyen bir çeşitlilik biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm Avrupa toplumlarında araştırmaya katılan denekler, “Bir ülkede hemen hemen herkesin ortak bir dili konuşması daha iyidir” önermesine ezici bir çoğunlukla destek vermektedirler.

Diğer çeşitlilik biçimlerinde olduğu gibi dilsel çeşitliliğe destek İsviçre’de göreceli olarak yüksek (% 6,2) gözükmektedir. Bu durumda, ülkede yüksek oranda dilsel çeşitliliğin bulunması ve bunun kanıksanmış olmasıyla açıklanabilir.

Diğer çeşitlilik biçimlerinden farklı olarak dilsel çeşitlilik karşısında tarafsız kalan kesimin oranı da oldukça düşük gözükmektedir. Oysa diğer çeşitlilik karşısında tarafsız kalanların oranı neredeyse üçte bire yaklaşmaktadır. Demek ki dilde birlik konusunda toplumda çok geniş bir toplumsal uzlaşım sağlanmış gözükmektedir.

Tablo 4. Ükelere göre dilsel çeşitlilik karşısındaki tutumların dağılımı

ÜLKELER	BİR ÜLKEDE HEMEN HEMEN HERKESİN TEK ORTAK DİLİ KONUŞMASI (DAHA) İYİ BİR ŞEYDİR!		
	(I) (Kuvvetle) hemfikir (%)	(II) (Kuvvetle) hemfikir değilim (%)	(III) Ne hemfikir ne de değilim (%)
1. Avusturya	85,1	4,5	10,4
2. Belçika	92,4	3,2	4,4
3. İsviçre	86,9	6,2	7,0
4. Çek Cumh.	91,0	2,8	6,3
5. Almanya	95,0	1,5	3,5

6. Danimarka	97,2	1,8	,9
7. İspanya	82,2	5,1	12,7
8. Finlandiya	94,7	2,2	3,2
9. Fransa	97,2	1,0	1,8
10. İngiltere	94,8	1,6	3,7
11. Yunanistan	91,9	2,1	6,0
12. Macaristan	94,6	,8	4,5
13. İrlanda	93,0	2,6	4,4
14. İtalya	85,2	3,7	11,0
15. Lüksemburg	93,7	3,3	3,0
16. Hollanda	96,5	1,9	1,7
17. Norveç	97,4	1,0	1,6
18. Polonya	89,1	4,1	6,8
19. Portekiz	90,8	1,7	7,5
20. İsveç	95,2	,8	4,0
21. Slovenya	92,8	1,9	5,3

3.5. Eğitimde Çeşitlilik

Bir toplumda etnik, kültürel, dinsel ve dilsel çeşitliliğin kendi varlığını devam ettirebilmesi, önemli oranda eğitim yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmasına ve dolayısıyla bu alanda kurumsallaşmasına bağlıdır. Eğitimde azınlıkların kurumsallaşması hakkında araştırmada deneklere sorulan soruya verilen cevapları Tablo 5'de görmekteyiz. Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İrlanda, Polonya ve Portekiz hariç diğer tüm Avrupa ülkelerinde katılımcıların çoğunluğu göçmenlerin eğitimde kurumsallaşmasına destek vermemektedir. Üstelik bu konuda tarafsız kalanların oranı da öncekilerinden daha düşük düzeyde görülmektedir. Bu demektir ki katılımcılar, eğitimde azınlıkların kurumsallaşması konusunda fazla tereddüt göstermiyorlar.

Tablo 5. Eğitimde azınlıkların kurumsallaşmasına verilen destek

ÜLKELER	TALEP ETMELERİ HALİNDE GÖÇMEN TOPLULUKLARIN AYRI OKUL KURMALARINA İZİN VERİLMELİDİR!		
	(I) (Kuvvetle)	(II) (Kuvvetle) hemfikir değilim	(III) Ne hemfikirim

	hemfikirim (%)	(%)	ne de değilim (%)
1. Avusturya	28,5	51,3	20,2
2. Belçika	21,7	65,8	12,5
3. İsviçre	23,3	64,9	11,7
4. Çek Cumh.	40,3	35,9	23,9
5. Almanya	17,4	71,0	11,5
6. Danimarka	15,7	77,6	6,7
7. İspanya	27,3	46,9	25,8
8. Finlandiya	21,7	60,0	17,8
9. Fransa	37,2	50,1	12,7
10. İngiltere	28,5	58,3	13,2
11. Yunanistan	60,6	21,0	18,3
12. Macaristan	36,1	37,6	26,4
13. İrlanda	46,4	36,2	17,3
14. İtalya	25,3	55,4	19,3
15. Lüksemburg	11,0	81,6	7,4
16. Hollanda	12,1	76,9	10,9
17. Norveç	21,9	62,3	15,9
18. Polonya	70,4	14,1	15,5
19. Portekiz	56,0	25,0	18,9
20. İsveç	18,5	57,1	24,4
21. Slovenya	33,5	44,8	21,7

Göçmenlerin eğitimde kurumsallaşmasına olumlu bakan katılımcıların yüksek olduğu ülkeler içinde Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan'da kısmi, İrlanda'da ise yüksek düzeyde bir çeşitliliğin olduğu söylenebilir. Ancak bu durum, Polonya ve Portekiz için geçerli değildir. Buna rağmen bu ülkelerde de çeşitliliğin kurumsallaşmasına yönelik güçlü bir tutumun olması dikkat çekicidir.

4. Farklılıkların Açıklanması

Çeşitliliğin algılanma biçiminin tüm ülkelerde ve her alanda aynı olmaması, ülkeler ve toplumlar arasındaki farklılıkları hangi etkenlerin belirlediği sorusunu gündeme getirmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi bir toplumdaki mevcut çeşitlilik ve bunun algılanma biçimi toplumsal kesimlerin ideal toplum görüşünü etkilemektedir. Kendi toplumlarında “pek çok etnik grup olduğunu düşünen katılımcılar”, ideal olarak daha fazla etnik grubun bulunmasını arzu ederken kendi toplumlarda “hemen hemen hiç bir etnik grubun olmadığını söyleyenler” ise bunun tersine fazla etnik grup olmamasını ideal bir durum olarak değerlendirmektedir. Demek ki bir ülkenin mevcut etnik yapısı ve bunun algılanma biçimi, bireylerin ideal toplum tasarımını da etkilemektedir. Bu temelden hareketle birinci hipotezimizin desteklendiğini söyleyebiliriz.

Bununla ikinci hipotezimizin de doğrulandığını söyleyebiliriz. Avrupa’da çeşitliliğin en çok kanıksanan biçimleri arasında dinsel çeşitlilik gelmektedir. Bunun Avrupa tarihi açısından anlaşılır nedenleri bulunmaktadır. Avrupa’da 16. yüzyıldan bu yana süregelen dinsel çatışmalar ve gerilimler netice de farklı dini gruplar arasında hoşgörünün gelişmesine ve birbirlerini kabullenmelerine yol açmıştır.

Üçüncü hipotez, konumuz açısından Doğu Avrupa toplumları ile Batı Avrupa toplumları arasında farklılıklar olduğunu varsaymaktadır. Bazı nüanslarla birlikte bu hipotezimizin de doğrulandığını söyleyebiliriz. Eğitimde çeşitlilik hariç çeşitliliğin farklı biçimleri karşısında Doğu Avrupa ülkeleri olarak Polonya ve Macaristan’da ilk etapta daha olumsuz bir tutum gözlemliyoruz. Biraz daha yakından bakıldığında bu iki ülke arasında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Etnik çeşitlilik karşısında Macaristan’da çoğunluk (%70) negatif bir tutum sergilerken, Polonya diğer Batı Avrupa ülkeleriyle benzer bir pozisyonu paylaşmaktadır. Kültürel çeşitlilik karşısında her iki ülkede daha olumsuz bir tavır ortaya koyuyor ve ortak değerlere vurgu yapıyor. Polonya, etnik çeşitlilik karşısında gösterdiği olumsuz tutumu dinsel çeşitlilik karşısında da gösteriyor. Macaristan, bu konuda diğer Avrupa ülkelerinden farklı gözüküyor. Dilsel homojenlik karşısında Doğu ile Batı Avrupa ülkelerinde farklılıklar görülüyor. Ezici bir çoğunluk, daha önce görüldüğü üzere, dilde homojenlik fikrini onaylıyor. Eğitimde çoğulculuk konusunda ise ilgili Doğu Avrupa ülkelerinin Batı Avrupa ülkelerinden daha çoğulcu ve hoşgörülü bir tavır göstermesi ilginç bir durumdur.

Dördüncü hipotez dinsel tutum ile çeşitlilik arasında bir bağıntı kurmakta ve bu bağlamda “dinden bağımsızlaşma” anlamında sekülerleşmenin çeşitliliğe karşı hoşgörüyü teşvik ettiğini iddia etmektedir. Bu iddia her ülke için genelleştirilecek bir yargı değildir. Etnik çeşitlilik bakımından Avusturya, Belçika, Almanya, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Norveç ve İsveç hariç diğer Avrupa ülkelerinde bu tez doğrulanmaktadır. Yani bu Avrupa ülkelerinde kendilerine “daha az dindarım” diyenler, “dindarım” diyenler karşısında daha fazla etnik çeşitliliği savunuyorlar.

Slovenya, İsveç, Norveç, İtalya, Finlandiya ve Belçika hariç diğer Avrupa ülkelerinde kültürel çeşitlilik karşısında yine seküler kesimin daha olumlu bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Ancak tüm ülkelerde de her iki kesimde kültürel çeşitliliği savunanlar, savunmayanlara karşı daha fazla bir yekun tutuyor.

Dinsel çeşitlilik karşısında sadece üç ülkede (İtalya, Polonya ve Slovenya) seküler kesim olumlu bir tavır takınmıyor. Diğer ülkelerde “dindarım” diyenler dini çeşitliliğe daha olumlu yaklaşıyorlar. Dindarların dinsel çeşitliliği olumsuzladığı ülkeler arasında İrlanda, İtalya, Polonya ve Slovenya dikkat çekiyor.

Dilsel çeşitlilik karşısında tüm Avrupa ülkelerinde olumsuz bir yaklaşımın hakim olduğu dikkate alınırsa bu konuda dindar ve seküler kesimler arasında da farklılıklar beklenmemelidir. Nitekim Slovenya hariç tüm diğer ülkelerde kesimler arası bir farklılık görülmemektedir.

Eğitimde çeşitlilik konusunda ilgili ülkelerdeki kesimler arasında tam bir bölünme söz konusudur. İsviçre, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, Macaristan, Polonya, Portekiz ve Slovenya’da “dindar olmayanlar” eğitimde çoğulculuğu daha fazla destekliyorlar.

Bu bilgiler ışığında her zaman çeşitlilik ile sekülerleşme arasında olumlu bir bağ kurmak olanaklı görünmüyor. Çeşitlilik karşısındaki olumlu yaklaşım, bazı ülkelerde dindarların bir özelliği iken bazı ülkelerde de seküler kesimin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle

sekülerleşme sürecinin ilerlemesine paralel olarak toplumsal çeşitlilik karşısında hoşgörünün artacağını beklemek aşırı bir iyimserlik olacaktır.

Beşinci hipotezimize göre toplumda çatışma beklentisi, göç ve çokkültürlü topluma karşı negatif duyguları harekete geçirmektedir. Bu hipotezi test etmek üzere “Bir ülke gerilimleri azaltmak istiyorsa göçü durdurmalıdır” şeklindeki önermeye verilen tepkileri esas aldık. Bazı ülkeler hariç (İsveç, İspanya, Finlandiya, Fransa, İrlanda, Hollanda, Norveç ve İsviçre) diğer ülkelerde bu önermeye olumlu cevap verenler çoğunlukta görünüyor. Bu ülkelerde göç ve göçün doğurduğu çokkültürlü toplum karşısındaki endişelerde çatışma beklentisinin rol oynadığı söylenebilir.

Avrupa’da göç ve göçmenlik algısını, iki farklı önermeye verilen tepkilerle doğrudan doğruya ölçmeye çalıştık. Altıncı hipotezimiz, artan göç ve göçmen nüfusla, toplumsal çeşitlilik arasında olumsuz bir bağ kurmaktadır. “Ülkeye göç kötüdür” görüşüne, Yunanistan hariç tüm ülkelerde olumlu bir cevap verilmektedir. Yine aynı şekilde “Göçmenler ülkeyi yaşam açısından daha kötü yapıyorlar” görüşüne çoğu ülkelerde destek veriliyor. İsveç, Lüksemburg, İrlanda, Finlandiya, Danimarka ve İsviçre’de bu görüş taraftar bulmuyor. İstisnalarla birlikte artan göç ve göçmenlerin çoğu ülkede endişe kaynağı olduğu söylenebilir.

Göç ve çeşitliliğe karşı olumsuz yaklaşımların temelinde toplumsal çatışma beklentisi kadar kültürel tehdit algısı da önemli bir rol oynamaktadır. Yedinci hipotez bu konuyla ilgili bir varsayımdır: Kültürel tehdit algısı, göç ve çeşitliliğe karşı olumsuz tutumlara sebep olmaktadır. “Başka ülkelerden gelen insanlar (göçmenler) ülkenin kültürel yaşamını çökertmektedir veya zenginleştirmektedir” şeklindeki bir önermeye Yunanistan hariç tüm diğer Avrupa ülkelerinde “çökertmektedir” şeklinde cevap verenler çoğunluğu oluşturmaktadır. Başka kültürlerin etkisini ülke için bu kadar olumsuz bulan toplumlar, elbette göçten ve göçmenlikten kaynaklanan kültürel çeşitliliğe olumlu bakmayacaklardır. Demek ki bu hipotez önemli oranda bir destek bulmaktadır.

Sonuncu hipotez ülkelerin dini kompozisyonu ile çeşitlilik arasında bir ilişki kurmaktadır. Buna göre dinsel mezheplerine göre (Katoliklik, Protestanlık ve Ortodoksluk) Avrupa toplumları arasında farklar beklenmelidir. Yaptığımız korelasyon analizine göre etnik çeşitlilik ile ülkelerin dini alt kimlikleri (mezhepleri) arasında bir ilişki görünmemektedir. Bu durum önemli oranda kültürel çeşitlilik için de söz konusudur. Sadece İsveç ve Hollanda’da Protestanlar ile Avusturya ve Çek Cumhuriyeti’nde Katolikler kültürel çeşitliliğe fazla destek veriyorlar.

Dini çeşitlilik genel olarak tüm Avrupa ülkelerinde en fazla destek bulmaktadır. Fakat mezhep kimliğine göre baktığımızda sadece Hollanda ve Çek Cumhuriyeti’nde Katolikler, Protestanlara kıyasla kısmen daha fazla destek vermektedirler.

Dini çeşitliliğin tersine dilsel çeşitlilik genel olarak benimsenmese de bazı ülkelerde Katolikler dilsel çeşitliliğe kısmen daha fazla destek vermektedirler. Bu ülkeler sırasıyla Slovenya, Portekiz, Hollanda, Lüksemburg, İrlanda, Macaristan, Almanya, İsviçre, Belçika ve Avusturya’dır. Danimarka ve İngiltere’de ise Protestanlar dilsel çeşitliliğe kısmen daha fazla destek veriyorlar.

Eğitimde çeşitlilik konusunda da mezhebi kimliklerine göre ülkeler arasında kısmi farklılıklar gözükmemektedir. Belçika ve Macaristan’da Katolikler eğitimde daha fazla çoğulculuğa destek verirken, bu konuda Hollanda, Finlandiya, Almanya ve İsviçre’de de Protestanlar benzer bir pozisyona sahipler.

Dinsel kimlikler ile çeşitlilik arasındaki bağlantı konusunda tüm bu veriler mezhebi kimliğin çeşitlilik üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ancak Katolikler ile Protestanların tavrı konusunda genel ve tekil bir yargıda bulunmak olanaklı gözükmemektedir. Büyük bir ihtimalle bazı ülkelerde azınlık konumunda olan ve tarihsel olarak dışlanmış bulunan gruplar (bunlar bazı ülkelerde Katolikler bazı ülkelerde de Protestanlar olabilir) bazı ülkelerde de ezici bir çoğunluğa sahip olan ve dolayısıyla kendine güveni yüksek olan dini gruplar çeşitliliğe daha olumlu yaklaşmaktadırlar. Başka bir deyişle farklılıkları açıklama temeli olarak dini kimliğin içeriğinden ziyade dini grupların statüsü önemli gözükmemektedir.

5. Sonuçlar

Avrupa toplumlarının farklı çeşitlilik biçimleri karşısındaki tepki ve tutumlarını bir kaç noktada özetlemek mümkündür. Her şeyden önce farklı çeşitlilik biçimleri arasında bir sıralama yapacak olursak,

Avrupa toplumlarında en fazla kabul gören çeşitlilik biçimi “etnik çeşitlilik”tir. Macaristan hariç araştırmaya dâhil olan tüm Avrupa ülkeleri, etnik çeşitliliği olumlu algılamakta ve bir toplumda farklı etnik gruplara yer verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

İkinci planda olumlanan çeşitlilik biçimi ise, “dinsel çeşitlilik”tir. Tablo 6’da görüldüğü üzere Belçika, İsviçre, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Macaristan, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerde dini çeşitliliğe destek verenlerin oranı, karşıt olanların oranını geçmektedir.

“Eğitimde çeşitlilik” ve çeşitliliğin kurumsallaşmasına destek sadece beş ülkede (Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İrlanda, Polonya ve Portekiz) orantısız olarak anlamlı görünmektedir.

“Kültürel çeşitlilik” ise sadece bir Avrupa ülkesinde (İsviçre) ilgi ve itibar görmektedir. Tüm diğer Avrupa ülkelerinde halk, toplumun ortak adet ve gelenekleri olmasının daha iyi olacağını düşünmektedir.

“Dilsel çeşitlilik”, Avrupa’da hemen hemen hiç bir ülkede destek görmemekte ve bu durumda en az benimsenen bir çeşitlilik biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Avrupa ülkeleri dilde ve dolayısıyla iletişimde homojen ve tekil bir yapılanmayı tercih etmektedirler.

Bu verilerin ışığında genel olarak diyebiliriz ki Avrupa’da çokkültürcülük, sosyolojik olarak etnik ve dinsel bir içeriğe sahiptir. Çeşitliliğin diğer biçimlerine (kültürel, dilsel ve eğitimsel) çoğu ülkelerde anlamlı bir destek verilmemektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde toplum, genel anlamda çokkültürlü bir topluma konseptine değil, çok-etnisiteli ve çok-dinli bir toplum modeline destek vermektedirler.

Yaptığımız analizler ülkeler arasındaki farkları açıklamada bazı etkenlerin anlamlı ve açıklayıcı olduğunu göstermektedir. Bu etkenlerin başında bir ülkedeki fiili çeşitlilik ve bu çeşitlilik hakkındaki düşünceler gelmektedir. Kendi ülkelerinde oldukça farklı etnik grupların olduğunu düşünenlerin bunun olumlu bir durum olduğunu düşünürken, ülkelerinde farklı etnik grupların olmadığını söyleyenler de doğal olanın bu olduğunu düşünmektedirler. Demek ki fiili çeşitlilik, çeşitlilik konusunda hoşgörünün geliştirilmesinde kendi başına olumlu bir etken olarak görülmektedir.

Tablo 6. Farklı çeşitlilik biçimlerine verilen desteğin görünümü

ÇEŞİTLİLİK BİÇİMLERİ	ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞE DESTEĞİN YÜKSEK OLDUĞU ÜLKELER	ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞE DESTEĞİN DÜŞÜK YA DA OLMADIĞI ÜLKELER
(1) Etnik Çeşitlilik	(Macaristan hariç) Tüm diğer ülkeler	Macaristan
(2) Dinsel Çeşitlilik	Belçika, İsviçre, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Macaristan, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda ve İsveç	
(3) Eğitimde Çeşitlilik	Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İrlanda, Polonya ve Portekiz	Diğer tüm ülkeler
(4) Kültürel Çeşitlilik	İsviçre	(İsviçre hariç) Tüm diğer ülkeler
(5) Dilsel Çeşitlilik		Tüm ülkeler

Bir başka açıdan dinsel çeşitliliğin en fazla kabul edilen çeşitlilik biçimlerinden biri olması da bu fiili bir durumun sonucu olarak görülebilir. Avrupa’da Protestanlığın ortaya çıkışından bu yana yaşanan toplumsal çatışmalar ve gerilimler, neticede daha hoşgörülü bir toplum yapısını ortaya çıkarmıştır.

Eğitimde çoğulculuk hariç diğer çeşitlilik biçimleri karşısında Doğu Avrupa ülkeleri olarak Macaristan ve Polonya’da Batı Avrupa ülkelerine kıyasla kısmen daha olumsuz bir yaklaşımın olması da bu ülkelerin görece homojen bir yapıya sahip olmalarıyla açıklanabilir.

Ülkelerin mezhepsel kimlikleri de çeşitlilik olgusu üzerinde etkili görünmektedir. Ancak bu noktada Protestan ve Katolik haklar arasında kategorik bir ayırım yapmak olanaklı değildir. Bazı ülkelerde Katolikler, bazı ülkelerde de Protestanlar çeşitliliğe olumlu yaklaşmaktadırlar. Burada mezhebi kimliğin içeriğinden ziyade toplumsal konumu etkileyici gözükmektedir.

Mezhebi kimlik kadar sekülerleşme olgusu da çeşitlilik üzerinde etkili gözükmeyle birlikte burada da genel bir yargıda bulunmak mümkün gözüküyor. Bazı ülkelerde dindarlar bazı ülkelerde de seküler kesim çeşitliliğe olumlu ya da olumsuz yaklaşıyorlar. Yine ülkeler kadar farklı çeşitlilik biçimlerine göre de farklı yargılara rastlanmaktadır.

Bugün Avrupa’da çeşitlilik karşısındaki olumsuz yaklaşımlar göç ve göçmenlik algısıyla biçimlenmektedir. Günümüzde giderek artan göç ve göçmenler ülke için bir tehdit ve çatışma kaynağı olarak karşılanmaktadır. Çeşitliliğin yeni kaynağı olan göç ve göçmenlik, olumsuz bir gelişme olarak karşılanmaktadır.

Tam bu noktada Avrupa’da 11 Eylül’ün yarattığı konjonktür ve bu konjonktür altında göç, göçmenlik ve çokkültürlü toplum konusuna siyasal güçlerin olumsuz yaklaşımları toplum üzerinde de etkili olmaktadır. Son yıllarda bir çok Avrupa ülkesinde sadece bu konulardaki olumsuz yaklaşımlarıyla yeni sağ partiler ortaya çıkmış ve toplumda önemli destek koparmışlardır. Bu gelişmeleri yakından izleyen yerleşik siyasi partilerde oy çekme ve aşırı sağa kaymayı engellemek için bu alanlarda katı politikalar geliştirmeye başlamışlardır.

Avrupa’da göç ve göçmenlikten kaynaklanan yeni çeşitlilik ya da çokkültürlü toplum olgusu İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış yeni bir realitedir. Bu realitenin kabul edilmesi ve içselleştirilmesi de, tıpkı modern tarihte ortaya çıkmış dini çeşitlilik gibi zaman alacağına benzemektedir.

Kaynaklar:

Canatan, K., Hollanda’da Çokkültürlü Toplum Tartışmaları ve Karşı-Çokkültürcü Söylemin Analizi, Avrupa Günlüğü, Sayı 2, Sh. 317-332, Berlin 2002.

Couwenberg, S.W., Nationaliteit en Nationalisme, Bron van integratie en desintegratie, SDU Uitgeverij Koninginnegracht, Den Haag 1994.

Entzinger, H.B., Het Minderhedenbeleid, Boom Meppel, Amsterdam 1984.

Kymlica, W., Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Ayrıntı yayınları, İstanbul 1998.

Parekh, B., Rethinking Multiculturalism, Cultural diversity and political theory, Macmillan Press Ltd, Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 6XS and London 2000.

Taylor, C., Çokkültürcülük, Tanınma Politikası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

Vermeulen, H. (red.), Immigrantenbeleid voor de multiculturele samenleving, Integratie-, taal- en religiebeleid voor immigranten in vijf West-Europese landen, IMES, Amsterdam 1997.

Vermeulen, H. & Slijper, B., Multiculturalisme in Canada, Australie en de Verenigde Staten, Ideologie en beleid 1950-2000, Aksant, Amsterdam 2003.

Wanner, P., Migration trends in Europe, European population papers Series No. 7, Council of Europe, 2002.

EK:

Ülkelere Göre Deneklerin Sayısı

		Mutlak Rakam	Yüzdelerik	Kümülatif Yüzdelerik
1	Avusturya	2257	5,3	5,3
2	Belçika	1899	4,5	9,8
3	İsviçre	2040	4,8	14,6
4	Çek Cumhuriyeti	1360	3,2	17,8
5	Almanya	2919	6,9	24,7
6	Danimarka	1506	3,6	28,3
7	İspanya	1729	4,1	32,4
8	Finlanda	2000	4,7	37,1
9	Fransa	1503	3,5	40,6
10	İngiltere	2052	4,8	45,5
11	Yunanistan	2566	6,1	51,5
12	Macaristan	1685	4,0	55,5
13	İrlanda	2046	4,8	60,3
14	İtalya	1207	2,8	69,1
15	Lüksemburg	1552	3,7	72,8
16	Hollanda	2364	5,6	78,3
17	Norveç	2036	4,8	83,1
18	Polonya	2110	5,0	88,1
19	Portekiz	1511	3,6	91,7
20	İsveç	1999	4,7	96,4
21	Slovenya	1519	3,6	100,0
	Toplam	39860	100,0	